

Ideja beskonačnog na primjeru Nikole Kuzanskog i njezino negativno značenje u odnosu na čovjekovu spoznaju

Željka Metesi*

Sažetak

U radu se tematiziraju osnovne ontološke i kozmološke sastavnice Nikole Kuzanskog, mislioca koji je, iako promišlja iz okvira srednjovjekovne filozofije, svojim pitanjima o zbilji, svijetu/svemiru i Bogu, usmjerujući svoj interes zapravo na ključna pitanja o čovjeku, došao do bitnih i novih rješenja u tumačenju s vijeta i čovjeka.

S posebnim se zanimanjem ispituju ključni pojmovi filozofije Nikole Kuzanskog — »docta ignorantia, coincidentia oppositorum, non–aliud« i dr., s ciljem da se ispita položaj čovjeka u novoizgrađenoj slici zbilje, njegova (ne)mogućnost spoznaje beskonačne istine te sagledaju posljedice njegove koncepcije beskonačnosti za ljudsku spoznaju i egzistenciju.

Ključne riječi: N. Kuzanski, beskonačno, Bog, svijet, čovjek, docta ignorantia, coincidentia oppositorum, non–aliud.

1. Novi svijet novog čovjeka

Kada je riječ o beskonačnom, nije teško odgovoriti na pitanje kada započinje misao o beskonačnom.¹ Mnogo su izazovnija ona pitanja do čijih je odgovora teško ili nemoguće dospjeti, no bez obzira na konačan ishod ona nam, prisiljavajući nas na stalno razmišljanje, omogućuju misaono usavršavanje i razvoj vlastite egzistencije. Takva su u okviru ove teme u prvom redu pitanja poput zašto i kako uopće dolazi do intenzivnog bavljenja beskonačnim, odnosno što je navelo mislioce na razmišljanje o (ne)postojanju beskonačnog vremena i prostora, beskonačnog

* Željka Metesi, Institut za filozofiju, Zagreb.

1 Ideja beskonačnog poznata je i Egipćanima i Grcima, a izvanredno je naglašena i u islamskoj umjetnosti, posebice u geometrijskim ornamentima koji se mogu beskonačno ponavljati. U povijesti grčkoga filozofskog mišljenja pojam beskonačnog (*apeiron*) ima dvojako značenje, negativno i pozitivno, no općenito se ipak može reći, kako to ističe Eli Maor, da je u njih prisutan *horror infiniti*, dok je u Muslimana uočljiv *horror vacui*, odn. *amor infiniti*. Usp. Maor, Eli (1991), *To Infinity and Beyond*, Princeton, 162, 163; također i Lewis, Bernard et al. (1979), *Svijet islama*, priredio B. Lewis, Beograd, Jugoslavenska revija, 76.

svijeta/svemira ako je svijet u kojemu živimo svijet ograničenih stvari u kojem smo i mi sami konačna bića.

Ako bismo odgovore na ta pitanja tražili u okviru vremena kada ideja beskonačnog doživljava puni vrhunac, a to je vrijeme 15. i 16. stoljeća, unutar dakle razdoblja novovjekovlja čiji ključni element predstavlja upravo promišljanje o beskonačnom, djelomičan bismo odgovor pronašli u kasnosrednjovjekovnoj moralnoj, intelektualnoj i duhovnoj krizi koja se vrlo jasno očituje u propitkivanju pretpostavki onog modela i tumačenja svijeta koji se održao sve do 15. stoljeća, zatim krizi sigurnosti, izvjesnosti znanja i egzistiranja prouzročenoj naglašavanjem volontarizma i Božje svemoći, nedostižne ljudskoj spoznaji, iz čega proizlazi nemogućnost čovjeka da spozna uzroke, zbilju, svijet koji ga okružuje, ostajući tako nužno prepušten milosti Božjoj, a koja se pokazuje presudnom za renesansu koja će se svojim nastojanjima oko izgradnje »novog« svijeta i čovjeka, rješavajući bitna pitanja unutar sklopa Bog — svijet — čovjek, okarakterizirati kao epoha obnove i preporoda, duhovnopovijesno razdoblje koje, tražeći čovjeku novi jamac sigurnosti, traži i novo tumačenje svijeta/svemira, uvodi ideju o njegovoj beskonačnosti te tako pridonosi radikalnoj promjeni dotadašnjih teza.² Svijest o potrebi, a zatim i provedba kritičkog istraživanja i razmatranja Aristotela u 15. stoljeću (prije svega njegove *Fizike*) znatno će utjecati na intenzivno promišljanje pojmova beskonačnog i konačnog te naposljetku i na uvođenje ideje o beskonačnom svijetu/svemiru, što će za posljedicu imati rušenje stare, na Aristotelovoj filozofiji (i srednjovjekovnom, kršćanskom učenju) izgrađene slike svijeta.

Uvođenjem ideje beskonačnog ruše se dakle temeljni stavovi starog prikaza konačnog svijeta oblika kugle, čime se radikalno transformira dotadašnja slika svijeta. Temelj na kojemu je izgrađena stara slika svijeta činilo je učenje da se svijet dijeli na dvije sfere — nepromjenljivu, supralunarnu, tj. nadmjesečnu sferu i promjenljivu, nestalnu sublunarnu, tj. podmjesečnu sferu koja se sastoji od četiriju elemenata i u čijem se središtu nužno nalazi Zemlja. Prema toj koncepciji nebeski je svod ispunjen čvrstim sferama na kojima su pričvršćena nebeska tijela, a ispupčenost, odnosno udubljenost posljednje, devete sfere neba, a to je sfera zvijezda stajačica, predstavlja obod, granicu svijeta iza koje ne postoji ništa — nikakav prostor, mjesto, tijelo niti vrijeme. Također se smatralo da se na tom devetom nebu, *primum mobile*, nalaze pokretačke sile, moćni arhanđeli (Dante), nepokretni pokretač (Aristotel), odnosno Bog koji pokreće nebesa, ono prvo pokretljivo — sferu fiksnih zvijezda i udahnjuje život čitavom svijetu/svemiru.³

Nekoliko filozofija prirode koje se odražavaju u 15. stoljeću (Aristotelova, Arhimedova i neoplatonička), ali i ispreplitanje različitih elemenata mišljenja starogrčkih filozofskih škola (pitagoreizma, stoičke škole i atomizma) u njihovim su-

2 Usp. Banić-Pajnić, Erna (1996), *Filozofija renesanse, Hrestomatija filozofije*, sv. 3, Zagreb, Školska knjiga, 9–11.

3 Usp. Banić-Pajnić, Erna, isto, 21; također i Dadić, Žarko (2000), *Franjo Petriš* (dvojez. izdanje), Zagreb, Školska knjiga, 66; Bruno, Giordano (1979), *O beskrajnosti, svemiru i svetovima*, u: isti, *Dve filozofske rasprave*, prev. B. Maksimović, Sarajevo, Veselin Masleša, 179, 183.

stavima dovodi do formiranja dviju osnovnih skupina znanstvenika i filozofa prirode: jedna se oslanja na Arhimedovu tradiciju i izgrađuje matematičku, eksperimentalnu i kvantitativnu znanost, dok druga skupina, kojoj pripadaju mislioci poput Nikole Kuzanskog, Bernardina Telesija, Frane Petrića i Giordana Bruna, koji provode kritike većine rješenja i pojedinih učenja aristotelizma (posebice njegova tumačenja prostora), matematiku u metodološkom smislu ostavlja po strani, a posebnu pozornost pridaje metafizičkom, ontoteološkom utemeljenju filozofije prirode.⁴ Iako se međusobno razlikuju u pogledu određenih pitanja i rješenja u prirodnoj filozofiji, navedene filozofe povezuje ideja beskonačnog, odnosno misao o postojanju beskonačnog svijeta/svemira.

Kako cilj ovog rada nije prikazati osnovne teze i specifičnosti filozofija spomenutih mislilaca niti istražiti moguće utjecaje te zajedničke točke njihova učenja, već ispitati posljedice Kuzanskijeva tematiziranja ideje beskonačnog za čovjekovu spoznaju i egzistenciju, u daljnjem se izlaganju tematiziraju isključivo temeljne ontološke i kozmološke misaone odrednice Nikole Kuzanskog, najznačajnijeg predstavnika neoplatoničke struje mišljenja, mislioca koji će, iako promišlja iz okvira srednjovjekovne filozofije, svojim pitanjima o zbilji, svijetu/svemiru i Bogu, usmjerujući svoj interes zapravo na ključna pitanja o čovjeku, doći do bitnih i novih rješenja u tumačenju svijeta i čovjeka, čime će se uistinu predstaviti kao mislilac novog vijeka.

Kuzanski je svom govoru o beskonačnom postavio kao temeljni cilj određenje odnosa Bog — svijet, Bog — čovjek, a u sklopu toga istraživanje (u okvirima ljudskih spoznajnih moći) Božje svemoći, njegove neograničene mogućnosti manifestacije te položaja konačnog bića u svijetu beskonačne mogućnosti, ili preciznije, mogućnosti čovjekove spoznaje apsolutnog. Kuzanskijeva rješenja novog tumačenja zbilje, krize koju obilježava kraj srednjeg vijeka i njegova nastojanja u iznalaženju nove sigurnosti za čovjeka, proizlaze iz okvira teze o Božjoj beskonačnosti i Božjoj svemoći. Iz toga, ali i iz činjenice da Kuzanski ideju beskonačnog pripisuje isključivo Bogu, jer on je *absoluta omnipotentia*, jasno se potvrđuje kako se još jednim dijelom svog mišljenja oslanja na skolastičko učenje, no on je, iako je svojom idejom beskonačnog mnogo pridonio rastakanju jedne zatvorene, konačne i zao-kružene slike svijeta,⁵ što je naposljetku dovelo do dezorijentiranosti čovjeka, doprinio otklanjanju čovjekova nezadovoljstva u okviru srednjovjekovnog iskustva koje je podvuklo strogu distinkciju između Boga i čovjeka, definirajući čovjeka bićem koje je u potpunosti podređeno Božjoj volji. Kuzanski, slijedeći misao o Božjoj bezgraničnosti, a svjestan ljudske ograničenosti i nemogućnosti da u potpunosti zahvati bit svih stvari, traži način kako bi čovjeka izveo iz krize koja ga je zahvatila,⁶ upućujući ga onome u čemu se sastoji njegova snaga, moć i sposobnost te znanje kojim se, iako je konačno biće, može približiti Tvorcu.

4 Vidi: Dadić, Žarko, *Franjo Petriš*, op. cit., 10–20.

5 Proces transformacije slike svijeta, za koji se odlučujuće pokazalo upravo uvođenje ideje beskonačnog, nalazi svoj početak u filozofiji Nikole Kuzanskog. Usp. Banić-Pajnić, Erna, *Filozofija renesanse*, op. cit., 12.

6 Čovjek se u renesansnoj filozofiji i dalje određuje u odnosu spram Boga. Usp. Banić-Pajnić, Erna, isto, 16. Potrebno je napomenuti da su renesansna određenja čovjeka u odnosu na Boga prilično

Za razliku od tendencije renesansnog mišljenja prisutne u okviru padovanskog aristotelizma, koja naglašava da se čovjekov najsigurniji put k spoznaji nalazi u okrenutosti sebi samom, odnosno u ograničavanju na područje koje je dokučivo njegovom prirodnom moći spoznavanja, neoplatonička linija, koja također traži jedan vid sigurnosti u okviru renesansnog mišljenja, a kojoj pripada i Nikola Kuzanski, razvija misao o božanskosti ljudskog uma, naglašavajući pritom da se Bog otkriva čovjeku kroz sve stvoreno kako bi ga on uočio, prepoznao i spoznao. Iz toga dakle slijedi da postoji veza između čovjeka i onoga transcendentnog, no takav stav ujedno povlači i pitanje o mogućnosti čovjekova uvida u bit zbilje, u božanski naum.⁷

2. Matematika i beskonačno

Kako se čovjeku koji je po svojoj prirodi ograničeno, konačno biće može uopće učiniti vidljivim beskonačno, odnosno sâm Bog? Kako on može uvidjeti beskonačnu moć i djelovanje toga Najvišeg? Odgovor koji nam nudi Kuzanski jest matematika. Matematika, koja u filozofiji Nikole Kuzanskog zauzima istaknuto mjesto, ne predstavlja, kao što je već rečeno, matematiku u metodološkom smislu; njega ne zanima matematika koja se bavi relacijskim odnosima, već njegovo shvaćanje matematike proizlazi iz snažnog utjecaja neoplatoničke filozofije, što znači da, slično pitagorejcima i Platonu, u matematici vidi znanost o božanskim svojstvima i božanskom djelovanju u svijetu, posrednika između višeg i nižeg svijeta, sredstvo koje omogućuje da se spoznajom osjetilnog približimo nadosjetilnom. Kuzanski poseže za matematikom iz tog razloga što mu ona, kao ono izvjesno u ovome svijetu, pruža mogućnost simboličkog prikazivanja najviših ontoteoloških istina. Ona je najprimjereniji način približavanja istini. Matematika jest u konačnom, ističe Kuzanski, i barata konačnim likovima, no upravo se pomoću konačnog i ovozemaljskog možemo približiti onom božanskom i apsolutnom. Kuzanski će stoga matematikom, odnosno geometrijsko–simboličkim načinom nastojati doseći najvišu, vječnu istinu.⁸

povoljna, jer se on, u okviru neoplatoničkog mišljenja, počinje promatrati kao biće stvoreno na slicu i priliku Boga, biće koje svojim umom participira u božanskom kao drugi Bog, mikrokozmos koji u sebi sadrži značajke makrokozmosa i slično.

7 Banić–Pajnić, Erna, isto, 17.

8 Matematika (preciznije rečeno, simboličke geometrijske i matematičke figure), shvaćena upravo na način kako je vidi Kuzanski, dakle kroz onu funkciju koju su joj pridavali pitagorejci i Platon, postaje u renesansnoj filozofiji najviša znanost, ono izvjesno koje čovjeku pruža najviši faktor sigurnosti. Ona je najsigurniji put kojim čovjek uviđa Božje djelovanje u osjetilnom svijetu, jer je Bog, kako to ističu mnogi filozofi poput Pitagore, Filolaja, Platona, Boetija, a isto potvrđuje i Biblija, sve stvorio prema brojčanim odnosima, tj. u broju, težini i mjeri, pa se bez broja ne može ništa spoznati. Tako shvaćena matematika naići će na vrlo plodan teren u umjetnosti, a odrazit će se na proporciju koja, budući da se temelji na matematičkim pravilima, otkriva red i harmoniju svijeta, tj. božanska djelovanja u materiji, postaje metafizičko načelo koje objašnjava jedinstvo svemira.

»Put pristupanja božanskom otvoren nam je jedino po simbolima jer se tada možemo na odgovarajući način služiti matematičkim znakovima zbog njihove neprolazne stalnosti.«⁹

Polazeći od konačnih likova i povećavajući ih u beskonačno, Kuzanski na nizu primjera prikazuje kako je beskonačna crta činom ujedno i beskonačni trokut, krug i kugla, kako je beskonačna zakrivljenost beskonačna ravnost te kako je samo jedna beskonačna, a time nepromjenljiva, vječna i nedjeljiva crta bit svih konačnih crta. Dolazi do zaključka da je jedna bit svih stvari, a to je ono najveće (beskonačno), i u tom se najvećem sudjeluje na različite načine. Preko beskonačnog na primjeru matematike, tj. geometrijskih likova možemo, kako to tumači Kuzanski, uočiti da je mnoštvo jednost, da je čitav svijet vidljivi Bog jer se on manifestira u svim stvarima i ima svoj odraz u svijetu kao ogledalu.

Kako Bog stvara svijet brojem, mjerom i težinom, primjenjujući pritom aritmetiku, geometriju, glazbu i astronomiju, čovjek, služeći se istim umijećima, postaje sličan Stvoritelju. Iz tog nas razloga matematika, a ona je proizvod ljudskog uma, dovodi do najviših sfera, do sagledavanja najviših ontoteoloških istina — matematičko–pojmovni prikaz omogućuje govor o beskonačnom. Za broj je, reći će Kuzanski, nemoguće da ne spozna neшто.¹⁰ Važna uloga broja u njegovoj filozofiji velikim je dijelom utjecaj Pitagore, Platona i Boetija, no potrebno je naglasiti da Kuzanski razlikuje broj koji potječe iz božanskog duha, tj. samog Boga uz pomoć kojeg on stvara sve prema broju, mjeri i težini, i matematički broj čiji je tvorca čovjek, njegov um, a koji predstavlja sliku božanskog broja. Upravo iz tog razloga što je ljudski broj proizvod čovjekova uma, u Kuzanskog nije moguće govoriti o broju kao principu stvari, pa kada u djelu *De mente* govori o filozofiranju putem broja, to ne znači da mi pomoću njega dobivamo u posjed principe prirode ili Boga, već trag kojim se dovodimo do uvida u istinu.¹¹

Matematika, točnije rečeno apstraktno matematičko prikazivanje, omogućuje uvid u postojanje Najvišeg, nečega što ne možemo shvatiti samo odnosom »više« ili »manje«; ona nam omogućuje poimanje različitih božanskih stvari, približavanje istini, sveukupnosti realiziranih mogućnosti, uvid u Božju neograničenu moć djelovanja i ono što je najvažnije, podučava nas kako naše neznanje treba misliti ono najviše i nepojmljivo. Pritom je važno naglasiti upravo tu apstraktnu, simboličku funkciju matematičkog spoznavanja, jer osjetilno poslikovljenje onoga najvišeg ne podrazumijeva da bi usporedba Boga s kuglom pogađala njegovu bit, već se njome nastoji pokazati da se ono vidljivo čini vidljivim kao nevidljivo samo ako taj postupak ostane simbolički.¹² Kroz simboličko matematičko istraživanje izlazi na vidjelo ono transcendentno, odnos vidljivog i nevidljivog, konačnog i besko-

9 Kuzanski, Nikola, *O učenom neznanju*, prev. I. Kosić, u: E. Banić–Pajnić, *Filozofija renesanse*, op. cit., 98.

10 Kuzanski, Nikola, *De mente*, citat prema Wissner, Richard (2004), *O moći i spoznavanju*, prev. Ž. Pavić, Zagreb, Naklada Breza, 64.

11 Usp. Wissner, Richard, isto, 66–67.

12 Wissner, Richard, isto, 89.

načnog, pojmljivog i nepojmljivog, ono najveće kao ono što je u svemu jednostavno i nedjeljivo, sveobuhvatno, sveprožimljujuće, princip i cilj.

Razmatranjem broja, simboličkim aritmetičkim i geometrijskim promišljanjem ljudski duh prelazi zornost i nalazi tragove duhovnih tajni te se upućuje na spoznaju što spoznaja jest — *verum idem factum* — uočava da je *docta ignorantia* temeljna za njegovo spoznavanje Boga i svijeta.¹³

3. *Docta ignorantia* — najviši stupanj znanja

Kuzanski će istaknuti da su sve znanosti koje nastoje istražiti bit Stvoritelja nemodne jer ne uviđaju da se samo preko učenog neznanja (*docta ignorantia*), najradosnije pojmljivosti nepojmljivog¹⁴ ili, kako je još Kuzanski naziva, *sacra ignorantia*,¹⁵ do koje dospijevamo posredstvom matematike koja nas dovodi do »praga izrecivog«,¹⁶ može pronaći On sam, uči u trag onom nepojmljivom, uvidjeti neshvatljivo jedinstvo svih stvari, koincidenciju suprotnih odredbi. *Docta ignorantia/sacra ignorantia* pruža nam znanje o neznanju, uči nas neizrecivosti Boga i tome da je on poznat jedino samome sebi; njome se približavamo istini na taj način što dolazimo do najviše apstraktne spoznaje u kojoj su sve stvari jedno, do shvaćanja zbilje kao beskonačne otvorenosti; pomaže nam da spoznamo »kako ono najveće nije istovjetno ni s čim i nije ni od čega različito i kako je sve u njemu, od njega i po njemu«,¹⁷ a pruživši nam te spoznaje, dovodi nas naposljetku do najizvjesnijeg znanja: aktualna nam beskonačnost svih mogućnosti, apsolutna istina, Bog, uvijek izmiče. *Docta ignorantia* označava spoznaju koju čovjek može imati o Bogu; ona je, kako to primjećuje R. Wisser, izraz jednoga novog načina mišljenja koji odgovore na pitanja o mogućnosti znanja izvlači iz uvida u neznanje, zaključujući da se filozofijsko preorijentiranje koje poduzima *docta ignorantia* temeljno sastoji u uvidu zašto se ono beskonačno ne može spoznati, odnosno zašto se uopće ono neimenovano ne može imenovati.¹⁸

Kuzanski naime smatra da je *docta ignorantia* »poklon odozgo« jer pokazuje da je neznanje temeljna sastavnica ljudskog znanja (jasno je da tu nije riječ o pukom neznanju koje ne zna da ne zna), budući da je upravo u onome što čovjek teži spoznati, u onom nedokučivom i nepojmljivom, ukorijenjeno svako spoznavanje. Osnovna intencija Nikole Kuzanskog sastoji se u tome da se putem učenog neznanja znanje neznanja pretvori u znanje kao neznanje te da se izvrši uvid u bit znanja kao neznanja, tj. razjasni kako se kod čovjeka znanje uvijek pojavljuje u savezu s

13 Isto, 68.

14 Kuzanski, Nikola, *Idiota de sapientia*, citat prema Wisser, Richard, op. cit., 42.

15 Kuzanski, Nikola, *O učenom neznanju* (2007), dvojez. izd., ur. Banić-Pajnić, Erna, prev. L. Boršić, I. Galić, Zagreb, Institut za filozofiju, I, 17, 51; I, 26, 87.

16 Banić-Pajnić, Erna, *Nikola Kuzanski*, u: ista, *Filozofija renesanse*, op. cit., 65.

17 Kuzanski, Nikola, *O učenom neznanju*, I, 21, 65.

18 Wisser, Richard, op. cit., 62.

neznanjem, jer ljudi spoznaju samo mjerenjem i uspoređivanjem.¹⁹ *Docta ignorantia* bi, drugim riječima, bila znanje o neznanju jer nas približavanjem istini dovodi do spoznaje o nemogućnosti sigurnog znanja o Bogu i stoga »što je netko bolje uvidio da se to ne može spoznati, to je učeniji«. ²⁰ »Nitko se većma«, zapisuje Kuzanski misao pape Lava Velikog, »ne približava spoznaji istine od onoga koji u božanskim stvarima razabire, čak i onda ako u tome mnogo uznapreduje, da mu uvijek preostaje nešto što mora tražiti«. ²¹ Kuzanski je, došavši do svijesti, do spoznaje znanja koje zna za uzroke neznanja, uputio kritiku dotadašnjim filozofima koji u svojim nastojanjima da dosegnu bit i onu apsolutnu istinu nisu uvidjeli i razjasnili osnovne razloge zbog kojih je točnost bitno nedostižan cilj za čovjeka. Boga dakle, objašnjava Kuzanski u djelu *De docta ignorantia*, raspoznajemo kroz znanje i neznanje, kroz docta ignorantia koja, u skladu s temeljnim stavom, *verum idem factum*, spoznaje da je bit Boga nespoznatljiva, s obzirom na to da bi spoznati ga značilo postati on, pa se dosljedno tome ne može spoznati nikakva bit stvari, do čega je filozofima osobito stalo.²²

Vidiš da su filozofi lovci, koji su pokušavali uloviti bit stvari ne spoznavši Božju bit, radili nekoristan posao jer nisu ušli u polje učena neznanja.²³ Oni nisu držali da se Boga pronalazi prije proturječne razlike suprotnosti. Stoga, budući da su se željeli uključiti u lov na Njega pod izgovorom onoga načela da »nešto jest ili nije«, a On je stariji i od tog načela i od onoga što se izdiže iznad tog načela (...)²⁴

4. *Bog kao coincidentia oppositorum i razlozi njegove nepojmljivosti*

Iako govor o beskonačnom u filozofiji Nikole Kuzanskog sadrži pozitivne segmente, jer uči da ono konačno, pojedinačno jest tek po onom apsolutnom i postoji kao participatio u beskonačnom jedinstvu, iz čega proizlazi da se Bog i njegovo savršenstvo odražavaju u pojedinačnom i konačnom, pozivajući se pritom na »pre-mudre i Bogom nadahnute učitelje« koji se slažu »da su vidljive stvari zaista slike nevidljivih i da stvorenja mogu stvoritelja tako na spoznatljiv način vidjeti kao u ogledalu i zagonetci«²⁵ (»pozitivna teologija« Nikole Kuzanskog), s druge strane on sadrži i negativne implikacije (»negativna teologija«) — Bog je beskonačan čin, pa se svijet, kojemu je bit, počelo beskonačni Bog, pojavljuje uvijek kao eksplikacija sveukupnih mogućnosti, kao vječni razvoj Božje neograničene moći. Bog će

19 Usp. Wisser, Richard, op. cit., 30, 33, 38.

20 Kuzanski, Nikola, *O lovu na mudrost*, prev. I. Kosić, u: Banić–Pajnić, Erna, *Filozofija renesanse*, op. cit., 78.

21 Isto, 79–80.

22 Usp. Wisser, Richard, op. cit., 103.

23 Kuzanski, Nikola, *O lovu na mudrost*, u: Banić–Pajnić, Erna, *Filozofija renesanse*, op. cit., 80 (nešto modificiran prijevod).

24 Isto, 81–82.

25 Kuzanski, Nikola, *O učenom neznanju*, I, 11, 30.

za Kuzanskog kao *omni-potentia* (sve-moć), princip svega i kao svemogućnost biti ujedno i *coincidentia oppositorum* (podudaranje oprečnosti). Princip podudaranja suprotnosti predstavlja temeljni princip kojim se otkriva najviša istina — Bog je *absoluta maximitas* u kojem se i ono najmanje pojavljuje kao najveće. Ono najveće, ističe Kuzanski, nije najveće u odnosu prema manjem, a najmanje nije najmanje u odnosu na veće. Najmanje je ono kod čega je isključena usporedba s nečim što bi bilo manje, a isto vrijedi i za najveće. I stoga što se ništa malo i ništa veliko ne može dovesti u usporedni odnos spram najvećeg i najmanjeg, najmanje i najveće koincidiraju.

Potrebno je, ističe R. Wisser, imati u vidu unutarnju povezanost temeljnog stava *docta ignorantia* i principa *coincidentia oppositorum*, jer Kuzanski naglašava da se svaki pokušaj našega ljudskog duha mora kretati u dubinama učenog neznanja »kako bi se uzdigao do one jednostavnosti gdje suprotnosti koincidiraju«. ²⁶

Bog je ono najveće i od njega ne postoji ništa veće, on prelazi svaku mjeru i sferu konačnih, ograničenih bića u kojoj sve postoji kao »više« i »manje«, regiju bića koja jesu po onom maksimumu, onom najvećem, a ono je upravo po tome što je maksimum, ujedno i minimum, jer i najmanje jest nešto »najveće«. ²⁷ Kako daleko ono najveće stoji iznad svega i izmiče svakom pokušaju mjerenja, jer nema odnosa između konačnog i beskonačnog, čovjek, a njegovo znanje uvijek proizlazi iz usporedbi, ²⁸ nije u mogućnosti razumom spajati proturječnosti koje padaju daleko od beskonačne moći, odnosno spoznati Boga, apsolutnu istinu, ono nemjerljivo koje je temelj svakom mjerenju, jer On izmiče svakoj usporedbi i za njega ne postoji nikakvo prekoračenje. Do njega ne dospijevamo iz područja konačnih veličina, iz veličina koje se mogu smanjivati ili povećavati, jer se On pronalazi prije proturječne razlike suprotnosti. Istina nije nikakvo »više« ili »manje«, ona se naimе sastoji u nedjeljivom.

Stoga je ono apsolutno najveće, budući da je sve ono što može biti, posve zbiljski. Kao što ne može biti veće, iz istog razloga ne može biti ni manje kad jest sve ono što može biti. Ono najmanje ono je od čega ne može biti manjega. Budući da je i s najvećim isto tako, očito je da se ono najmanje podudara s onim najvećim. ²⁹ Na neshvatljiv način ponad svakoga razumskog poimanja vidimo da je apsolutna najvećost beskonačna i ništa joj se ne suprotstavlja (...) ³⁰.

Bog nije malen, jer ono što je maleno može biti veće, ni velik, jer ono što je veliko može biti manje, nego je On prije svega onoga što može postati nešto drugo i prije svega onoga što se razlikuje. Jer On je prije svake razlike, prije razlike između zbiljnosti i mogućnosti, prije razlike između moći-postati i moći-činiti, prije razlike između svjetlosti i tame (...). ³¹

26 Usp. Kuzanski, Nikola, *Apologia doctae ignorantiae*, citat prema Wisser, Richard, op. cit., 77.

27 Usp. Banić-Pajnić, Erna, *Nikola Kuzanski u: ista, Filozofija renesanse*, op. cit., 48.

28 »... svi koji istražuju prosuđuju ono nesigurno usporedbom i u razmjeru s onim pretpostavljenim sigurnim«, Kuzanski, Nikola, *O učenom neznanju*, I, 1, 2.

29 Kuzanski, Nikola, *O učenom neznanju*, I, 4, 11.

30 Isto, I, 4, 12.

31 Kuzanski, Nikola, *O lovu na mudrost*, u: Banić-Pajnić, Erna, *Filozofija renesanse*, op. cit., 80.

5. *Tko je onaj kojega se ne može imenovati?*

Konačno dakle ne može spoznati Boga; apsolut je beskonačan i transcendentan, pa svako ljudsko nastojanje za dohvaćanjem njegove biti rezultira porazom. »Naše shvaćanje«, citira Kuzanski Salomona, »u odnosu na njega je (tek) neuspješno približavanje njegovu shvaćanju«. ³² Kako bi što bolje prikazao odnos između čovjeka i Boga, odnosno čovjekovu nemoć u pogledu spoznaje biti Stvoritelja, Kuzanski je u djelu *De visione Dei* govorio o zidu koji opasuje rajski vrt Boga na kojem završava ljudsko poimanje Boga. ³³

Interesantno je (i logično) kako Kuzanski, ukazujući na čovjekovu nepojmljivost nepojmljivog, izvodi tvrdnju da se, s obzirom na našu nemogućnost poimanja nepojmljivog, Bogu uopće ne može pridati ime jer je iznad svakog imena, svake oznake i spoznavanja. Nije moguće ni dati mu ime, ni ne dati mu ga, jer sve ono što se može reći njemu ne pristaje. Jedinstven je princip i prethodi svakom pojmu koji se o njemu može tvoriti. ³⁴ No upravo se time potvrđuje da je ono najveće, Bog, *absoluta necessitas*.

Usprkos tome što se sva imena pririču stvarima na temelju razlike koja proizlazi iz usporedbe jedne stvari s drugom i bez obzira na to radi li se o oznakama poput *non-aliud* ili *possest*, riječ je, kaže Kuzanski, o »za ljudsko poimanje o Bogu prilično blizu pogađajućim imenima«. ³⁵ Čini se dakle da ipak nismo na potpuno pogrešnom putu jer iako Bog nije nijedno od imena, on je ipak svako pojedinačno ime, ime svih imena. No najveći i najteži problem s kojim se nužno suočavamo pri svakom pokušaju »točnog« imenovanja Boga pojavljuje se iz uvida u njegov koincencijski karakter — ako Bogu pridamo samo pozitivno ime, on ostaje neizrečen, jednako kao i kada bismo mu pridali samo negativno ime. Samo pozitivna ili negativna odredba, tj. oznaka, ne označuje, ne određuje Boga (čime se ujedno objašnjava i nužnost »pozitivne« i »negativne« teologije u Kuzanskog ³⁶) jer on stoji iznad svake afirmacije i negacije, on je jedinstvo suprotnosti i proturječnosti, a to je ono što je za čovjeka nepojmljivo. »Ako kažeš da je on sâm istina, pojavljuje se i lažnost; ako kažeš da je krepost, pojavljuje se i poročnost; ako kažeš da je supstancija, pojavljuje se akcencija; i tako dalje.« ³⁷

32 Kuzanski, Nikola, *O učenom neznanju*, I, 16, 44.

33 Usp. Wisser, Richard, op. cit., 48–49.

34 Usp. Nicola da Cusa, *Il dio nascosto*, versione di L. Parinetto, Milano, 1983. (nepaginirano)

35 Kuzanski, Nikola, *De possest*, citat prema Wisser, Richard, op. cit., 113.

36 Najsažetije rečeno, temeljno učenje »pozitivne« i »negativne« teologije (a u Kuzanskog su afirmativni i negativni postupak međusobno ovisni) sadržano je u tvrdnji da je Bog u svemu i u ničemu (jer svijet/svemir ne iscrpljuje njegovu beskonačnu moć, odn. Bog ništa ne stvara na taj način da bi on sav bio u toj stvari). Bog je transcendentan i imanentan. Kuzanski u jednom pismu iz 1453. god. zapisuje sljedeće: »Ako negativna teologija samo oduzima, a ne dodaje, njome se također Bog ne vidi neskriveno. A kada se potvrdno traži, on se ne nalazi nikako drugačije nego u odslikama, skriven i ni na koji način neskriven«, citat prema Wisser, Richard, op. cit., 120.

37 Kuzanski, Nikola, *O učenom neznanju*, I, 24, 78.

Ipak, Kuzanski, uvevši u svoju filozofiju ideju beskonačnog kojom nastoji pružiti objašnjenja i uvid u svijet kao eksplikaciju sveukupnog, beskonačnog Boga i njegovih beskonačno aktualnih mogućnosti, pokušava uvijek iznova pronaći prikladnu oznaku za Boga koji se ne može označiti (*possest, non-aliud*). Oznaka Boga kao *possest* (moći–jest) predstavlja jedno područje lova mudrosti u kojem um shvaća da je Bog *actus purus* (čisti, zbiljski akt) i *absolutum unum* (apsolutno jedno), da je on sve što jest, ali i sve ono što može biti. On je ukupnost svih mogućnosti, pa stoga ništa na ovome svijetu nije čista prisutnost već prisutnog, nego je stalan proces otkrivanja i razvoja apsolutnog bitka. Bog je jedinstvo mnoštva, sve što može postati proizlazi iz moći–jest, iz Boga koji je prava zbiljnost, vječnost koja prethodi svemu — i onome izrecivom i neizrecivom, i onome što može postati i onome što postoji, vječnost koja prethodi svakoj razlici. Bog je vrhovno jedinstvo jedinstva u mnogostrukosti.³⁸ Stoga što Bog jest i sve ostalo jest, napominje Kuzanski.³⁹ Bog je beskonačan na apsolutan način i sadrži aktualno sve mogućnosti; on je beskonačno jedinstvo, skupljenost, sažetost svega. Bog je um i duša svijeta,⁴⁰ on je apsolutna mogućnost i apsolutna zbiljnost, i sve što je uopće moguće u Bogu je aktualno. On je najčišća zbiljnost, sveobuhvatan je, sve je u njemu i on je u svemu (mnoštvo ima svoj temelj u jedinstvu). Iz toga slijedi da se ni svijet u kojemu živimo ne može pojmiti kao konačan jer je svijet u Bogu i Bog u svijetu, odnosno svijet je nevidljivost vidljivog, ističe Kuzanski;⁴¹ on je *explicatio*, razvoj Božjih beskonačnih moći, iako nam se Božje savršenstvo pokazuje na ograničen način.

Non-aliud (ništa–drugo) predstavlja još jedno ime, oznaku kojom Kuzanski nastoji objasniti da je Bog prije proturječne razlike suprotnosti. Bog nije ništa od onoga što jest jer kad bi bio nešto određeno, bio bi samo nešto od bića, a ne ono što obuhvaća sva bića. »Ako bi postojala spoznaja Boga, onda bi se spoznalo da je on ne Drugo.«⁴² Pozivajući se izravno na Kuzanskijeva objašnjenja tog »imena« u

38 Za razliku od fizičkog svijeta u kojemu jedinstvo nije pojmljivo neovisno od mnoštva različitih postojećih stvari, beskonačnih brojem i vrstama, Bog/beskonačnost je područje, kraljevstvo koincidencije, vrhovno jedinstvo jedinstava mnogostrukosti u kojemu jedinstvo postoji mogućnošću. »(...) razlikuju se jedno i njegova mogućnost. Zbiljski jedno, kao početak broja, jest nakon moći–postati, jer je mnogostruko (...), u vječnosti su jedno i njegova mogućnost prije razlike zbiljski vječnost (...)«, Kuzanski, Nikola, *O lovu na mudrost*, u: Banić–Pajnić, Erna, *Filozofija renesanse*, op. cit., 81; »Kao što broj koji mi proizvodimo kao razumsko biće svojim poredbenim razlučivanjem, nužno pretpostavlja jedinicu kao takvo počelo broja, tako da je bez njega nemoguće da bude broj, tako se mnogosti stvari, proizlazeći iz te beskonačne jednosti, prema njoj odnose tako da bez nje ne mogu biti«, Kuzanski, Nikola, *O učenom neznanju*, I, 5, 14.

39 Kuzanski, Nikola, *O lovu na mudrost*, u: Banić–Pajnić, Erna, isto, 78.

40 Vrlo je vjerojatno da je ta Kuzančeva formulacija, koju iznosi u djelu *De docta ignorantia*, utjecaj Platonova učenja o svijetu kao živom biću koje ima dušu (*Timej*). »Platon je govorio da je svijet živo biće; i ako shvatiš njegovu dušu kao Boga, ali tako da on s njom nije stopljen, bit će ti jasno mnogo toga što smo rekli«, Kuzanski, Nikola, *O učenom neznanju*, II, 12, 166.

41 Kuzanski, Nikola, *De possest*, citat prema Wisser, Richard, op. cit., 158.

42 Kuzanski, Nikola, *De non-aliud*, citat prema Wisser, Richard, op. cit., 113. »Ne–Drugo nije Ništa–Drugo nego Ne–Drugo, a sve što jest utoliko jest ukoliko nije? ništa drugo'«, »Ne–Drugo ne stoji u suprotnosti ni prema kojoj stvari«, Kuzanski, Nikola, *De non-aliud*, citat prema Wisser, Richard, op. cit., 134; »Bog nije drugo od drugoga zato što on određuje drugo (...), Boga imenujemo ne–

djelu *De non–aliud*, R. Wisser prvenstvo oznake *non–aliud* vidi u tome što ona u sebi ne uključuje »nikakvu drugost i različitost«⁴³ te određuje sve što se može razlikovati i imenovati.⁴⁴ Bog je ne–drugo jer određuje sam sebe i sve drugo koje jedino po njemu može biti, on nije drugo od drugoga i nije u suprotnosti s drugim iz tog razloga što je on ono što prethodi i određuje drugo.

Ono najveće, uči nas Kuzanski, jest ono prema čemu ne postoji nikakav odnos i nikakvo suprotstavljanje. Ono je jedinstvo koje sve sadrži, sve ujedinjuje, ono je umotavanje svih mnogostrukosti koje su u njemu sadržane i sve što je već stvoreno ili će se tek stvoriti bit će razmatano iz njega. No bitak najvećeg nije sjedinjen sa stvarima jer mnogostrukost svijeta predstavlja stalan proces razmotavanja jedinstva u kojemu su sve te mnogostrukosti skupljene, iz čega proizlazi da ono najveće jedinstvo nije naprosto zbir mnoštva, nije postojeća ukupnost; zbir nikada ne daje (potpuno) jedinstvo, a ni mnoštvo nije (potpuna) eksplikacija jedinstva. Bit pojmovnog para *complicatio* i *explicatio* sastoji se u prikazu Boga kao onoga najvećeg koje na božanski način duhovno sadrži sve, umatajući i razmatajući sve stvoreno i nestvoreno; on je »komplikatívno sve i eksplikatívno ništa od svega«.⁴⁵ »Bog je skupljenost i razvijanje svega.«⁴⁶ Razvijanje mnoštva znači da je Bog u svemu i ni u čemu, čime se ujedno i uviđa da je Kuzanskom dalek panteizam koliko i deizam, što primjećuje i R. Wisser, a potvrdu navedene tvrdnje daju i daljnja Kuzančeva promišljanja o najjednostavnijoj i najbeskonačnijoj biti onoga najvećeg koje postoji u bilo kojoj stvari i ni u jednoj, u okviru kojih dolazi do tvrdnje da je »ta bit najjednostavnija od svih biti; a kako sve biti stvari koje jesu, koje su bile ili će biti zbiljski uvijek i vječno jesu ista ona bit, tako su i sve biti kao ona koja je bit svega; a kako je ona bit svega, tako je svaka od njih kao sve zajedno, a nijedna pojedinačno«⁴⁷. Ne radi se dakle o identitetu svijeta i Boga, već o blizini svijeta i Boga.⁴⁸

6. Bog kao središte svijeta

U svijetu/svemiru ne postoji središte, revolucionarno izjavljuje Kuzanski, »i premda svijet nije beskonačan, ipak se ne može pojmiti kao konačan, jer nema granica unutar kojih bi bio zatvoren. Da ima središte, imao bi i obod i tako bi unutar sebe imao svoj početak i svršetak i bio bi ograničen prema nečem drugom i

drugim jer on je ne–drugo više od bilo kojeg drugog. Ali zbog toga nije isto s drugim. Jer kao što on nije drugo od neba, nije tako ni isto što i nebo. Sve je stoga takvo da nije drugo doli to što jest, jer ga Bog određuje. I od samog ne–drugog razlikuje se po tome što u vrsti ne rađa drugo, nego tvori nešto slično sebi. Stoga dobrotu tvori dobrotu, bijelo tvori bijelo, a tako je i sa svime ostalim«, Kuzanski, Nikola, *O lovu na mudrost*, u: Banić–Pajnić, Erna, *Filozofija renesanse*, op. cit., 83.

43 Kuzanski, Nikola, *De non–aliud*, citat prema Wisser, Richard, op. cit., 133.

44 Usp. Wisser, Richard, op. cit., 133 — 134.

45 Kuzanski, Nikola, *Apologia doctae ignorantiae*, citat prema Wisser, Richard, op. cit., 162.

46 Kuzanski, Nikola, *O učenom neznanju*, II, 3, 111.

47 Kuzanski, Nikola, *O učenom neznanju*, prev. I. Kosić, u: Banić–Pajnić, Erna, *Filozofija renesanse*, op. cit., 104.

48 Wisser, Richard, op. cit., 171.

izvan njega bilo bi nešto drugo i bilo bi mjesto. Ali u svemu ovomu nema istine.«⁴⁹ Beskonačni Bog je središte i opseg svijeta, odnosno njegovo je središte posvuda, a obod nigdje, pa u svijetu ne može postojati središnja točka — svaka se točka svemira može zamisliti kao središte djelovanja apsolutnog, ovisno o položaju s kojeg čovjek promatra. Bog sve sažima i sve prožima, on je središte svakoga pojedinačnog i sveukupnog.

Naime kako je središte točka jednako udaljena od oboda i kako nije moguće da bude najistinskije kugle ili kruga, a da ne bi moglo biti dano istinitije, očito je da ne može biti dano središte, a da ne bi moglo biti dano još istinitije i točnije. Točna jednaka udaljenost različitih stvari ne može se naći izvan Boga, jer on sam jest beskonačna jednakost. Onaj, dakle, koji je središte svijeta (...)⁵⁰

Razmišljanje o nepostojanju središta kao ni pravilnoga kružnog kretanja⁵¹ Kuzanskog će dovesti do rušenja teze o hijerarhijskom ustroju svijeta, što će za posljedicu imati oduzimanje Zemlji središta i mirovanja, a pridavanje epiteta *stella nobilis* (plemenita zvijezda). Na taj način ona gubi »povlašteni« položaj i postaje potpuno ravnopravna s ostalim nebeskim tijelima.⁵² »Zemlja je, dakle, plemenita zvijezda koja ima svjetlost, toplinu i utjecaj drugačiji i različit od svih zvijezda, baš kao što se i bilo koja zvijezda razlikuje od bilo koje druge zvijezde po svjetlosti, naravi i utjecaju.«⁵³ U skladu s tim tumačenjem Kuzanski objašnjava da nam, budući da Zemlja nije jedina zvijezda sa stanovnicima, stanovnici drugih zvijezda ostaju potpuno nepoznati jer nisu ni u kakvom odnosu sa stanovnicima ovog, nama poznatog svijeta.

Kuzanski dakle primjećuje da se Zemlja kreće, ali se nama ne čini tako jer se svaki pokret uočava samo nasuprot objektu u mirovanju, a takvog objekta u beskonačnom svijetu/svemiru nema. I bez obzira na to nalazili se mi na Zemlji, Suncu ili nekoj drugoj zvijezdi, mislili bismo da se nalazimo u nepomičnom središtu svijeta/svemira, a da je sve ostalo što nas okružuje u kretanju.⁵⁴

7. *Ljudsko (ne)spoznavanje beskonačne istine*

Ako je Bog, prema tumačenju Nikole Kuzanskog, ništa od onoga što jest, jer kada bi bio nešto određeno, bio bi biće, a ne ono što obuhvaća sva bića, i ako je svijet razvijanje svih mogućnosti beskonačnog Boga koje jedino u njemu postoje

49 Kuzanski, Nikola, *O učenom neznanju*, II, 11, 156.

50 Isto, II, 11, 157.

51 »Štoviše, ni Sunce, ni Mjesec, ni Zemlja, ni kakva druga sfera — premda nam se čini drugačije — ne može opisati istinsku kružnicu u kretanju jer se ne kreću oko čvrste točke. Niti može biti dán istinski krug, a da ne bi mogao biti dán istinskiji (...)*«*, Kuzanski, Nikola, isto, II, 11, 160.

52 Kuzanski, osim što tvrdi da Zemlja nije savršeno okrugla, ističe i da sfere planeta nemaju savršeno kružno kretanje.

53 Kuzanski, Nikola, *O učenom neznanju*, II, 12, 166.

54 Usp. isto, II, 12, 162.

aktualno, tada postaje očito da Kuzanskijeva ideja beskonačnosti sadrži prilično negativno značenje za čovjeka, njegovu sliku samoga sebe i svijeta u kojemu živi (jer svijet je ovisan o Tvorcu, on je »oblikovina onoga što se ne može oblikovati i prikaz onog neprikazivog«⁵⁵), a posebice njegovu spoznaju, jer jedino što mu se nudi jest učeno neznanje kojim dobiva uvid u vlastitu ograničenost s obzirom na Božju beskonačnost.

Ako je bit Boga beskonačnost, a svijet postoji po Bogu i u Bogu, tada mi ne možemo spoznati njegovu neizrecivu i nepojmljivu bit. Ljudska se spoznaja prema beskonačnoj istini odnosi onako kako se mnogokut odnosi prema krugu⁵⁶ — mnogokut se može beskonačno umnožavati i tako postajati sve sličniji krugu, no nikada neće postati krug. Ipak, čovjek može lako zamisliti točku u kojoj mnogokut prelazi u krug i upravo u toj točki, u kojoj se pomiruju suprotnosti, ljudski um uviđa da je istina jedinstva sadržana upravo u tom podudaranju oprečnog. To znači da područje apsolutnog, bez obzira na mogućnost neograničenog povećavanja, iz sfere konačnog ostaje nespoznatljivo u svojoj istini.⁵⁷ Tako se i mi poput mnogokuta, usprkos svim znanostima, uvijek samo približavamo onome najvećem, shvaćajući kroz to približavanje da do njega nikada nećemo dospjeti. Iako Kuzanski, koji slijedi neoplatoničku liniju renesansnoga filozofskog mišljenja, tumači da ljudski um participira u božanskom umu i da je čovjek, kako to svjedoči već Biblija, stvoren kao slika i prilika Boga, što mu omogućuje da dokuči istinu jer se on već svugdje nalazi u istini, on ne može dohvatiti apsolutnu istinu, Boga. Ljudski um posjeduje istinu, ali uvijek i isključivo pod nekim vidom, iz jednog kuta gledanja.⁵⁸ Nikada se istina ne može shvatiti tako precizno da se, kaže Kuzanski, ne bi mogla u beskonačnost shvaćati sve točnije.⁵⁹ Savršena preciznost bila bi identitet!⁶⁰ Potpuna istina pripada samo Bogu jer on stvara istinu, tj. On jest istina. Jasno je dakle da je Kuzanski, ukinuvši središte i granice svijeta, najvećega Božjeg djela, i otklonivši mogućnost postojanja bilo kakve čvrste točke u svemiru, iz čega slijedi i uvid u različite načine promatranja istine, samog Tvorca, došao do postavke o perspektivnosti i relativnosti svih ljudskih odredbi, tj. do formuliranja principa individualnosti.

S obzirom na to da čovjek spoznaje ljudski, on će, nastojeći ga pojmiti, postati svjestan Boga na ljudski način, na onaj način koji je vezan uz njegovo vlastito prirodno svojstvo.⁶¹

Oduzevši Zemlji povlašteni položaj središnje točke u poretku svemira, Kuzanski je prodrmao čovjekov svijet. Ako svijet nema središte, odnosno ako se ono nalazi posvuda, čovjek si nužno postavlja pitanje: što je istina? Postoji li ona uopće?

55 Kuzanski, Nikola, *De principio*, citat prema Wisser, Richard, op. cit., 129.

56 Usp. Kuzanski, Nikola, *O učenom neznanju*, I, 3, 10.

57 Usp. Banić-Pajnić, Erna, *Nikola Kuzanski*, u: ista, *Filozofija renesanse*, op. cit., 50.

58 Usp. isto, 17.

59 Usp. Kuzanski, Nikola, *O učenom neznanju*, I, 3, 10.

60 Wisser, Richard, op. cit., 43.

61 Usp. Wisser, Richard, isto, 140.

Ako je, kako to vidi Kuzanski, istina mnogo, ali nijedna nije »prava«, ako je dakle sve što postoji samo jedan vid istine, jedna mogućnost Božje manifestacije, s razlogom se pitamo postoji li išta u što čovjek može vjerovati, na što se može osloniti u svijetu nesigurnosti i ima li uopće smisla krenuti na put k istini, u lov na mudrost, kada se apsolutna istina kojoj težimo prikazuje samo u obliku pojedinačnog? Ako ništa nije stvoreno kao konačno ispunjenje Božje moći i volje, tada se čovjek suočava ne samo s nemogućnošću spoznaje Boga, biti svih stvari, već i samoga sebe, savršenstva svoje biti. Zašto je Bog prilikom stvaranja čovjeka usadio u njega želju za spoznajom izvora, Oca, a zatim ga ograničio tako da, koliko god se trudio, nikada neće moći shvatiti istinu zbilje kakva je po sebi niti spoznati što je Bog? Zašto je Bog čovjeku pružio samo znanje o neznanju?

U skladu s Kuzanskijevim učenjem o Bogu koji ne iscrpljuje svoju svemoć u ovom svijetu/svemiru, koji je samo jedan mogući svijet, nameće se još jedno pitanje na koje ne možemo dobiti odgovor: Zašto je Bog stvorio ovakav svijet, a ne drukčiji (bolji!), odnosno možemo li reći da je svijet kontingentan — može li ga ne biti?

Mnoga pitanja u okviru ideje beskonačnog kroz koju Kuzanski ispituje božansku svemoć, odnos Stvoritelja i stvorenog, proizlaze iz temeljnog problema, a to je problem čovjeka, odnosno pitanje o mogućnosti, dometima ljudske spoznaje. Kuzanski čovjeku pridaje značajno mjesto, on u njemu vidi biće sredine, poveznika duhovnog i osjetilnog. On je mikrokozmos koji u sebi sadrži značajke makrokozmosa jer je najuzvišenije Božje djelo i slika samog Boga; on ima i sposobnost stvarati u nižem svijetu kao što Bog čini u višem svijetu. No usprkos tome što je čovjek »drugi Bog«⁶², njemu se, s obzirom na karakter ljudske spoznaje, nudi uvijek tek jedan mogući vid istine.⁶³

Nijedan oblik, nijedno viđenje istine ne doseže apsolutnu istinu, pa je svaki oblik ljudske spoznaje nužno konjekturalan, nagađajući.⁶⁴

62 Kuzanski će u djelu *De beryllo* zapisati: »Hermetem trismegistum dicere hominem secundum deum«, citat prema Wisser, Richard, op. cit., 58. Taj zapis pokazuje da je Kuzanski bio upoznat s hermetičkim spisima.

63 »Čovjek je bog, ali ne u apsolutnom smislu, zato što je čovjek; stoga je on bog na ljudski način. Čovjek je i svijet, ali ne sve u njegovoj suženosti, jer je čovjek. Stoga je čovjek i svemir u malom ili neki ljudski svijet. Stoga, područje ljudskosti obuhvaća svojom ljudskom moći Boga i cijeli svijet. Čovjek stoga može biti ljudski bog i Bog na ljudski način; može biti ljudski andeo, ljudska životinja, ljudski lav ili medvjed ili bilo što drugo«, Kuzanski, Nikola, *O nagađanjima*, prev. I. Kosić, u: Banić-Pajnić, Erna, *Filozofija renesanse*, op. cit., 119. Kuzanskijevo viđenje položaja čovjeka u svijetu sveukupnosti znatno će utjecati na humanističko–renesansno razdoblje, posebice u okviru nastojanja renesansnih mislilaca da uzdignu umjetničku djelatnost kojom će se, zahvaljujući nekim bitnim Kuzanskijevim određenjima čovjeka i dodatno obogaćeni elementima hermetičke tradicije, umjetnici osloboditi etikete podražavatelja i oponašatelja i otvarati put potpunoj afirmaciji umjetnika kao stvaratelja novog, kao onoga koji, natječući se s Bogom, stvara drugu prirodu. Umjetnikova će snaga i sposobnost, sažeto rečeno, postati vidljiva u njegovim tvorevinama u kojima se, budući da čine vidljivim ono nevidljivo, ostvaruje sinteza osjetilnog i nadosjetilnog.

64 Usp. Banić-Pajnić, Erna, (2001), *Ontoteološki pretpostavke i implikacije koncepcije beskonačnog u Nikole Kuzanskog, Giordana Bruna i Frane Petrića*, u: ista, *Petrićev put: od kritike Aristotela do pobožne filozofije*, Zagreb, Institut za filozofiju, 98.

Konjekturalan oblik spoznaje najvišeg počela, kao bitna karakteristika čovjekove spoznaje, posljedica je temeljnog stava koji se provlači kroz filozofiju Nikole Kuzanskog, točnije rečeno, koji se nalazi u dubini *docta ignorantia*, a glasi *verum idem factum*.⁶⁵ Njime se objašnjava da je ljudskom znanju neznanje pridodano kao temeljni element te da je čovjek upućen na *docta ignorantia* iz tog razloga što nije tvorac samoga sebe.

Nasuprot Bogu koji, budući da stvara stvari, proizvodi svijet, točno spoznaje biti stvari jer im je omogućio da nastanu iz božanske točnosti i samo u njemu i postoji apsolutna točnost i istina (samo božanski duh spoznavajući stvar), čovjek spoznaje samo ono što sam proizvodi, stvari svojeg razuma, ne poimajući nikada potpunu, pravu istinu stvari. Čovjek jest kreator, »ideo homo habet intellectum, qui est similitudo divini intellectus in creando«,⁶⁶ on je drugi Bog (ljudski Bog, jer je on Bog u naknadnom stvaranju), ali nužno je da shvati, da uz pomoć učenog neznanja uvidi da se njegovo spoznavanje uvijek temelji na nečemu, da započinje na nečemu već stvorenom, da spozna da on nije istinski tvorac stvari, već da proizvodi naknadno, da nije on taj koji misli (tj. koji stvara mišljenje, koji čini njegov temelj), već misli naknadno.⁶⁷ Bog je tvorac svijeta, zbiljnosti i prirode, a čovjek pojmovi i umijeća, tvorac i vladar znanosti, aritmetike, geometrije, glazbe, astronomije, filozofije i umjetnosti.

Upravo iz tog razloga što je čovjek u svom području konstituirajući princip, Bog pojma, on može postati svjestan temeljnog stava posredstvom kojeg spoznaje da nikada ne može spoznati izvor svega, temelj utemeljenog. Ipak, on u naknadnom stvaranju i spoznavanju shvaća da je slika i prilika Boga.⁶⁸

8. Čovjek — (po)učeni neznanica ili izgubljeni lutalac?

Iako tematiziranje pojma beskonačnog, kojim Kuzanski razvija svoju filozofiju o Bogu i čovjeku, povlači negativne implikacije i mnoga pitanja na koja ne možemo dobiti odgovore koji bi nas potpuno zadovoljili, jer je njegov konačni rezultat spoznaja da je svako naše uporno i odvažno nastojanje za spoznajom apsolutne, vječne istine, istine koja neće biti istina samo u okviru viđenja svakoga pojedinačnog bića, već istine kao počela, uzaludno, jer naše dospijevanje neće nikada postati dospijeće, sam Kuzanski nije podlegao dubokoj rezignaciji, već je u nemoćnosti čovjeka da dosegne vrhovnu istinu vidio pozitivan rezultat učenog neznanja, jer je upravo taj uvid ono izvjesno u ljudskoj spoznaji. Bit njegove filozofije sastoji se dakle u za Kuzanskog »pozitivnoj« spoznaji da se istina čovjeku pojav-

65 Stav *verum idem factum/verum et factum convertuntur* koji R. Wisser iščitava u filozofiji Nikole Kuzanskog kazuje da se istina i čin/djelovanje podudaraju, da spoznaja proizlazi iz djelovanja, tvorbe/stvaranja. Dok čovjek nužno spoznaje ono što sam čini, što sam stvara, koincidencija spoznavanja i stvaranja, apsolutna istina, moguća je samo (u) Bogu. O tome više u: Wisser, Richard, op. cit.

66 Kuzanski, Nikola, *De beryllo*, citat prema Wisser, Richard, op. cit., 56.

67 Usp. Wisser, Richard, op. cit., 52–56.

68 Usp. Wisser, Richard, op. cit., 124.

ljuje samo u obliku perspektivnosti i mnogoaspektnosti, odnosno da ono beskonačno čovjek može dokučiti samo kroz različite vidove gledanja, jer je njegova spoznaja neograničeno približavanje koje nikada ne zahvaća cjelinu beskonačno otvorene zbilje, u »pozitivnom« uvidu da ona najviša moć prelazi njegove granice spoznajne moći. Kada Kuzanski govori o »čudesnoj moći učenog neznanja«,⁶⁹ kada nas poučava da se iz područja fizičkog svijeta u kojemu se stvari bitno razlikuju i u kojemu svako znanje proizlazi iz usporedbe ne može spoznati područje koincidencije, on nema nikakvu intenciju podvući stroge granice spoznavanja unutar kojih bi se čovjek trebao zatvoriti i odustati od daljnjeg misaonog istraživanja i propitkivanja, ugasiti želju za onim nepristupačnim koje mu uvijek izmiče. On je očito smatrao da je beskonačan proces misaonog približavanja najvišoj istini dar odozgo poslan čovjeku, kako bi se mogao neprestano umno razvijati.

Postoji dakle u nama jedna *docta ignorantia*, bez koje se ne traži Bog. Sačinio sam jednom jednu knjižicu, »*De quaerendo Deum*«; pročitaj je. Pronaći ćeš zapisano da, iako je Bog posvuda i nije daleko od nas — kako kaže Pavao Atenjanima — što više osjećamo da nam bježi, utoliko smo mu se više približili. Što više spoznamo veliki razmak koji nas odvaja od njegove nepristupačnosti, toliko smo više shvatili tu nepristupačnost.⁷⁰

S jedne strane u Kuzanskog svakako treba tražiti velikog mislioca čija su revolucionarna rješenja i odgovori na tadašnju krizu uvođenjem ideje beskonačnog, kojom zapravo uvodi i novi model svijeta/svemira, omogućivši slobodno mišljenje bez autoriteta, doživjeli dalekosežne konsekvence i znatno utjecali na kasnije filozofe, s druge strane ipak ostaje pitanje je li svojom idejom beskonačnog, kojom ukida granice svijeta, i, na prvi pogled, granice mišljenja, učinio uistinu za čovjeka dobar i hvalevrijedan misaoni pothvat. Je li za čovjeka, iako on zahvaljujući Kuzanskom više nije Božji podanik već njegova slika, bolje živjeti u konačnom svijetu, znajući da postoji granica, odnosno središnja i čvrsta točka prema kojoj se može ravnati, ili uvidjeti da ne može spoznati jer je svijet u kojemu se nalazi samo jedan oblik beskonačne manifestacije Boga, da je svaka istina samo djelić istine i da je sav njegov životni napor pri dosezanju apsolutnog neostvariv? Je li Nietzsche bio u pravu kada je izjavio da je čovjeku potrebna laž da bi mogao živjeti? Može li čovjek otvoriti oči i prihvatiti spoznaju da je konačno biće čija moć spoznaje ne prelazi one granice koje mu je Bog odredio? Može li on živjeti s tom spoznajom ili upravo temeljna potreba leži u nužnosti čovjeka da spozna svoje granice, ali i veličinu koja se možda potvrđuje upravo njegovom sviješću i shvaćanjem neshvatljivog, njegovom sposobnošću poimanja nepojmljivog, shvaćajući da ono jest i zašto je nepojmljivo?

69 Kuzanski, Nikola, *O učenom neznanju*, II, 1, 95.

70 Usp. N. Kuzanski, *Apologia doctae ignorantiae*, http://www.astrocultura.uai.it/filosofia/cusa_no.htm, 06. 07. 2005.

Idea of Endless on Example of Nikola Kuzanski and its Negative Meaning in Relation to Human Cognition

Željka Metesi

Summary

The work takes as a theme the basic ontological and cosmological components of Nikola Kuzanski, the thinker which, although deliberating from within the frameworks of Medieval philosophy, through his questions about reality, the world/universe and God, and by addressing his interest exactly to crucial questions about man, reached important and new solutions in interpretation of the world and man.

*Special interest is paid to consideration of the key notions of Nikola Kuzanski's philosophy — *docta ignorantia*, *coincidentia oppositorum*, *non–aliud* etc. — with the goal of examining the position of man in the newly developed image of reality, his (in)abilities of comprehending the endless truth and perceiving the consequences of his conception of endlessness on human cognition and existence.*

Key Words: N. Kuzanski, infinity, God, world, man, docta ignorantia, coincidentia oppositorum, non–aliud.